

ՕՐԱԳՐԱՅԻՆ ՄԵԹՈԴԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵՑՈՒՆՑ
ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՑՈԼՄԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄ
(ԲԺԻՇԿ ԿԱՐԱՊԵՏ ԽԱԶԵՐՅԱՆԻ ՕՐԱԳՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Արմինե Վ. Վահանյան

Ներքին գործերի նախարարության Ճգնաժամային կառավարման
պետական ակադեմիա, Հայաստան

Հոդվածում ներկայացվում է բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագրի նյութի հոգեբանական վերլուծությունը՝ օրագրային մեթոդը դիտարկելով որպես հոգեցունց իրականության մեջ հայտնված անձի ինքնակարգավորման յուրօրինակ մեխանիզմ: Օրագրային մեթոդը թերևս լավագույնս համապատասխանում է սուրբյեկտի ներքին պահանջներին՝ արտացոլելով իրականությունը կոնկրետ և ամբողջական պատկերներով: Օրագիրը հիշողություն է. հեղինակը թղթին է հանձնում այն, ինչ կատարվում է՝ պատմության մեջ թողնելով այնպես, ինչպես ընկալել է հենց այդ պահին: Գրառումներ կատարելը՝ որպես հոգեբանական ինքնօգնության մեթոդ, դուրս է գալիս հոգեթերապիայի բժշկական մոդելից, վերածվում է անձնական և հոգևոր զարգացման պորտֆոլիոյի, արտացոլող մակերեսի. դրանց առանձնահատկությունն ու ուղղվածությունը տեսանելի են դառնում առաջին հերթին գրառողի համար: Օրագիրն այս իմաստով օգնում է Խաչերյանին ոչ միայն ապրել ներկա ժամանակը, այլև ցույց տալ հոգեկան ապրումների շարժընթացը, որը բնորոշ է գոյաբանական վակուումի մեջ հայտնված անհատին:

Բանալի բառեր՝ օրագրային մեթոդ, ինքնակարգավորման միջոցներ, հոգեկան լարվածություն, տագնապ, գոյաբանական վակուում, հոգեբանական նահանջ, ժամանակի լայնացում, դեպրեսիա, որակական ժամանակ, ցեղասպանություն, կյանքի իմաստ:

Հոդվածը ներկայացվել է՝ 27.01.2023: Ընդունվել է տպագրության՝ 26.05.2023:

The article was submitted on 27.01.2023 and accepted for publication on 26.05.2023.

Статья поступила 27.01.2023 и была принята к публикации 26.05.2023.

Ինչպես հղել՝ Արմինե Վ. Վահանյան, «Օրագրային մեթոդը՝ որպես ցեղասպանության հոգեցունց իրականության արտացոլման ներքին մեխանիզմ (բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագրի օրինակով)», *Ցեղասպանագիտական հանդես* 11, no. 2 (2023), 100-113:

How to cite: Armine V. Vahanyan, “The Diary Method as an Internal Mechanism for the Expression of Spiritual Reality of Genocide (on the Materials of the Diary of Doctor Garabed Hatcherian),” *Ts’eghaspanagitakan handes* 11, no. 2 (2023): 100-113.

Как сослаться: Армине В. Ваганян, “Дневниковый метод как внутренний механизм выражения духовной реальности геноцида (по материалам дневника доктора Карапета Хачеряна),” *Цехаспанагитакан андес* 11, no. 2 (2023): 100-113.

Պատմությունները գրում են, երբ վեպերի ժամանակ չկա, հոդվածները գրում են, երբ պատմությունների ժամանակ չկա, իսկ երբ անգամ հոդվածների ժամանակ չի լինում, օրագիր են պահում:

Ֆրեդերիկ Բեգբեդեր

Ժամանակակից մշակույթում և բժշկական հոգեթերապևտիկ մոդելում անհատը հաճախ ներկայացվում է որպես մեկուսացված, ինքնավար «ես», որն ունի իր անկրկնելի հոգեդինամիկան, բնավորության գծերն ու գործունեության ոճը: Ըստ այս մոտեցման՝ մարդը հաճախ է հայտնվում գոյաբանական վակուումի մեջ, ինչի հետևանքով ինքնակարգավորման խոսքային միջոցներն ավելի են կարևորվում՝ դրսևորվելով որպես իրականության հոգեցունց ազդեցությունից պաշտպանվելու ներքին հոգեբանական մեխանիզմ: Նա լեզվի օգնությամբ պատկերներ է կառուցում, դրանք դարձնում շոշոփելի կամ էլ զգայական փորձը վերածում ինքնուրույն ճանաչողության՝ տեսնելով դրանց զարգացման տրամաբանական կառուցվածքն ու պատճառահետևանքային կապերը:

Մարդու համար ամենադժվար պահը կյանքի մի փուլից մյուսին անցնելն է. հին շրջանն ավարտված է, իսկ նորը՝ այնքան անորոշ, որ կարող է խիստ ծանր և նույնիսկ մահացու թվալ: Այդ պահին շատ կարևոր է մեթոդի առկայությունը, որը թույլ կտա նոր կյանքին ներդաշնակ լինել՝ հավատարիմ մնալով հոգու ներքին շարժումների ռիթմին և տոնայնությանը: Օրագրային մեթոդը լավագույնս համապատասխանում է սուբյեկտի ներքին պահանջներին՝ արտացոլելով իրականությունը՝ կոնկրետ և ամբողջական պատկերներով: Օրագիրը գրառողին օգնում է դիմակայել՝ արձանագրելով այն, ինչ կարող է խեղաթյուրվել, իսկ հետագոտողի համար ծառայում որպես սկզբնաղբյուր:

Օրագիրը ժանրային կանոններ կամ սահմանափակումներ չունի: Հեղինակի գրառումները կարող են կանոնավոր կամ էպիզոդիկ լինել՝ վերարտադրելով իրադարձությունների հաջորդականությունը (քրոնիկա), սպրումների կամ մտքի ընթացքը (գիտակցության հոսք): Հակառակ թվացյալ մենախոսությանը՝ օրագիրն ինքնահաղորդակցման կամ երկխոսության ուրույն ձև է¹:

Անձի համար դժվար է անկողմնակալ լինել: Ինչպե՞ս կարող է հասնել դրան. ոչ բոլորին է հաջողվում խորասուզվել գաղափարների և հասկացությունների մեջ, քանի որ դա պահանջում է ոչ միայն գիտելիք և հմտություն, այլև սեփական կենսագրությանն անդրադառնալու համարձակություն: Դա ո՞չ բացարձակ ապրում է, ո՞չ էլ փորձառնական վերաբերմունք ուսումնասիրվող առարկայի նկատմամբ²:

Ամերիկացի սոցիալական աշխատող և հոգեթերապևտ, Կառլ Յունգի աշակերտ Այրը Պրոզոֆն (1921-1998) առաջինն է բարձրաձայնել այն մասին, որ օրագիրը կարող

1 Алексеев, “Письмо, дневник, автобиография: многообразие форм и сопряжение смыслов (теоретико-методологические заметки),” *Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований* 4 (2007), 46-56.

2 Наталья Козлова, “Опыт социологического чтения ‘человеческих документов’, или Размышления о значимости методологической рефлексии,” *Социологические исследования* 9 (2000), 22-32.

է հետաքրքիր լինել ոչ միայն ընթերցողի (եթե խոսքը նշանավոր մարդկանց օրագրերի մասին է), այլև օգտակար՝ վավերագրողի հոգեկան ներդաշնակության համար³:

Ըստ նրա՝ աշխատելով օրագրի հետ՝ անձն աստիճանաբար թուլացնում է իր ներքին հոգեկան լարվածությունը: Օրագրային վարժությունները ծառայում են որպես ինքնորոշման աջակցության համակարգ՝ միաժամանակ ամրապնդելով սեփական «ներքին գործընթացի» նկատմամբ զգայունությունը՝ հարմարեցնելով այն կյանքի երկխոսական հարթությանը: Այժմ Պրոգոֆի օրագրային ինտենսիվ թերապիան օգտագործվում է խմբային և անհատական աշխատանքում՝ կյանքի ճգնաժամ և անցումային փուլ ապրող մարդկանց հետ: Անձն ապահովության զգացում է ունենում, ձեռք բերում ազատ տեղաշարժելու կարողություն իր ներքին տարածության մեջ՝ ուսումնասիրելով հիշողությունները և ապրումները, անցնելով փորձառության այն «անկյուններով», որտեղ մուտք գործելու հնարավորություն չի ունեցել: Օրագիր հաճախ պահում են մարդիկ, որոնք ձգտում են հասնելու որոշակի նպատակի, հատկապես երբ այդ ճանապարհին պետք է դժվարություններ հաղթահարեն: Օրագրի հետ աշխատելիս կենտրոնում տեղադրվում է «ներկայի շրջանը»: Ժամանակի ընթացքում իրավիճակը փոխվում է, և նա կարողանում է առանձնացնել «ներկայի շրջանը» և, ըստ այդմ, վերաշարադրել հանգուցային կետերը: Սա մարդուն հնարավորություն է տալիս վերաշարադրելու սեփական կյանքի պատմությունը:

Օրագրի հետ աշխատանքը՝ որպես հոգեբանական ինքնօգնության մեթոդ, դուրս է գալիս հոգեթերապիայի բժշկական մոդելից, վերածվում անձնական և հոգևոր զարգացման պորտֆոլիոյի, արտացոլող մակերեսի: Դրանց առանձնահատկությունն ու ուղղվածությունը տեսանելի են դառնում առաջին հերթին գրառողի համար: Օրագրի աշխատանքին տիրապետելով՝ մարդը վերանայում է իր կյանքի պատմությունը, կապ հաստատում «կյանքի ներքին շարժման» հետ և հարմարվում դրա ներդաշնակությանը: Կյանքի իրադարձությունները կապված են մեր արժեքների, մտադրությունների, ցանկությունների և այլնի հետ՝ ըստ մեր նախընտրած պատմության ժամանակային հաջորդականության: Անձը վերանայում է անցյալի իրադարձությունները: Այս աշխատանքի ընթացքում կյանքի լրացուցիչ իմաստ է հայտնվում:

Մարդն օրագրային գրառումներով հասնում է երկու նպատակի. ներկայի պահը տեղավորում է անցյալի և ապագայի սահմաններում և, միևնույն ժամանակ, կապ հաստատում կյանքի արժեքների, իմաստների և առաջնորդող սկզբունքների հետ: Հասանելի է դառնում ավելի լայն, բազմաչափ հեռանկար՝ բացելով հնարավորությունների տարածություն: Սեփական կյանքին առերեսվելով՝ մարդը գրում է վերելքների և վայրէջքների մասին՝ հիմք ստեղծելով ինքնության և գոյության շարունակության համար: Օրագիրը մարդու կյանքը ներդաշնակ դարձնելու և նրա յուրահատուկ նոտան գտնելու գործիք է: Այդ գործիքը «սրված» է բոլոր նրանց համար, ովքեր օգտագործում են. դա սեփական ներքին ճշմարտության բացահայտումն է և դրան հետևելը: Օրագիրը կարող է դառնալ ուղեկից, շարժական «ալտեր էգո»:

3 *Depth Psychology and Modern Man: A New View of the Magnitude of Human Personality, its Dimensions & Resources* (New York: Julian Press, 1959).

Պրոգնոֆի մշակած կառուցվածքային օրագրի մոդելում ամենակարևորը ոչ զծայնությունն է: Այն ներառում է չորս չափում.

1. *Կյանքի ժամանակը*. ընդգրկում է կառուցվածքային հետևյալ տարրերը՝ «Ներկայի շրջան», «Օրվա գրանցում», «Կյանքի պատմության իրադարձություններ», «Միջակետեր», «Իտալացիներ. ճանապարհներ՝ ընտրված և չընտրված», «Բաց լինել ապագայի առաջ»:
2. *Երկխոսություններ*. ներառում է հետևյալ բաժինները՝ «Երկխոսություն մարդկանց հետ», «Երկխոսություն նախագծերի հետ», «Երկխոսություն մարմնի հետ», «Երկխոսություն իրադարձությունների, իրավիճակների և հանգամանքների հետ»:
3. *Նիշերի հոսք*. ընդգրկում է «Երագների ձայնագրում», «Երագների ընդլայնում», «Մթնշաղի պատկերներ», «Պատկերների ընդլայնում» բաժինները:
4. *Անանձնական իմաստներ*. ընդգրկում է «Երկխոսություն հասարակության հետ» և «Երկխոսություն ներքին իմաստության հետ» բաժինները⁴:

Ներկա հոդվածը հիմնված է բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագրի բովանդակային նյութի վերլուծության վրա: Բնագիրը հրատարակվել է երկու անգամ՝ 1995 և 1997 թթ.⁵: Օրագրի և հավելվածի առաջին արևելահայերեն հրատարակությունը լույս է տեսել 2005 թ., իսկ երկրորդը՝ 2011 թ.⁶:

Որպես փաստական նյութ կիրառվել է Դորա Սաքայանի 2011 թ. Երևանում վերահրատարակած տարբերակը: Ըստ կառուցվածքի և բովանդակության օրագիրը կարելի է բաժանել երեք մասի՝ ներածական, բուն նյութ և վերջաբան: Սաքայանը Կարապետ Խաչերյանի օրագրի ներածականում գրում է. «Ո՞րն է Խաչերյանի օրագրի պատմական արժեքը, ինչո՞վ է այն տարբերվում հայ քրիստոնյայի դարավոր տառապանքները նկարագրող՝ ցայսօր հրապարակված նյութերից: Նախ՝ կարևոր է նկատել, որ այստեղ մեր ձեռքին ունենք ոչ թե հուշագրություն, այսինքն՝ տարիներ անց հուշերի վրա հիմնված մի պատմություն, այլ օրագրություն՝ դեպքերն ու իրադարձությունները խորապես վերապրող ականատեսի արձանագրած փաստացի նյութ: Նկատի ունենալով, որ Խաչերյանը հանդես է գալիս որպես նկարագրվող դեպքերի ժամանակակիցն ու մասնակիցը և դրանք անմիջականորեն վավերագրողը, օրագիրը պետք է դիտարկել որպես սկզբնաղբյուր»⁷:

Լիդյա Գինգբուրգը, նշելով փաստաթղթի գեղագիտական իմաստի տարբերությունները, առանձնացնում է օրագիրը հուշագրությունից: Նրա կարծիքով՝ նամակներն

4 Даря Кутузова, “Терапевтическое ведение дневника по методу Айры Прогоффа,” <http://hpsy.ru/public/x3633.htm/>, դիտվել է՝ 28.04.2023.

5 Տօթթ. Կարապետ Խաչերյան, *Զմյուռնիական արկածներս 1922-ին*: Գրքի արևմտահայերեն հրատարակությունը պատրաստել է Դորա Սաքայանը, 1-ին հրատ. (Մոսկվա, 1995), Տօթթ. Կարապետ Խաչերյան, *Զմյուռնիական արկածներս 1922-ին*, 2-րդ հրատ. (Մոսկվա, Արոդ, 1997):

6 Դորա Սաքայան, *Զմյուռնիա 1922. Բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը*, արևմտահայերեն տեքստերը արևելահայերենի փոխադրեց Լարիսա Գևորգյանը, 1-ին հրատ. (Երևան, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2005), 2-րդ հրատ. (Երևան, ԵՊՀ, 2011):

7 Սաքայան, *Զմյուռնիա 1922. Բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը*, 23:

ու օրագրային գրառումները, ի տարբերություն հուշերի, ինքնակենսագրականների, խոստովանությունների, միշտ հեռու են ընթերցողին ուղղված լինելուց⁸:

Հիշատակարաններն ու օրագրերը կառուցվածքային առանձնահատկություններով են տարբերվում. օրագրերը իրադարձությունների անմիջական արձանագրմամբ և դեպի ներկա կողմնորոշմամբ տարբերվում են հուշագրային արձակից, որը բնութագրվում է հետահայացությամբ: Օրագիրը թերևս «ամենահեղինակային» ժանրն է:

Ըստ Օ. Գ. Եգորովի՝ օրագրերում ամեն ինչ թաքնված է, խմբավորված է այն ամենը, ինչ առավել բնորոշ է գրողի անձին⁹: Փաստորեն, գործ ունենք ոչ թե միջնորդների, այլ հենց հեղինակի անձի հետ: Օրագիրը չի արտացոլում, չի գծագրում մարդու կերպարը. դա նրա հոգու, արարքների, բնավորության մի մասն է: Օրագիրն իրադարձությունների պարբերական վավերագրությունն է բավական խիստ հաջորդականությամբ և սովորաբար գործողության ժամանակի և վայրի ճշգրիտ նշումով:

Օրագրում քրոնոտոպը իրական է և ոչ իդեալականացված ինչպես էպոսում կամ դրամայում: Օրվա իրադարձություններն անկանխատեսելի են և պայմանավորված են ոչ թե մտացածին պատճառահետևանքային կապերով, այլ կյանքի ինքնաբուխ հոսքով: Այս ժանրի արտաքին նշաններն են հիմնարար մասնատվածությունը, առաջին դեմքով շարադրանքը: Հեղինակը համոզված է, որ պայքարն անհրաժեշտ է, սակայն ոչ արյունալի պատերազմներով ու հեղափոխություններով, այլ իր ներսում չարի դեմ: Համաշխարհային մշակութային փոփոխություններն ապացուցում են, որ չարիքի խնդիրը համամարդկային է:

Համառոտ ներկայացնենք բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի կենսագրությունը: Ծնվել է 1876 թ. Պարտիզակում, որի բնակչության գերակշռող մասը հայեր են եղել: Այստեղ ստանում է նախնական կրթությունը: 1907 թ. ամուսնանում է Էլիզա Կոստանյանի հետ և ունենում երեք որդի և երկու դուստր: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին որպես բժիշկ ծառայում է թուրքական բանակում: 1918 Խաչերյանը զորացրվում է և ընտանիքի հետ բնակություն հաստատում Չմյուռնիայում: Շուտով բարձր դիրքի է հասնում և ստանձնում բարձրաստիճան մասնագիտական պաշտոններ: Մասնակցում է հայ գաղութի հասարակական կյանքին, սակայն 1922 թ. նրա գործունեությունն ընդհատվում է. թուրքերը ձերբակալում և բանտարկում են նրան: Բանտարկության ընթացքում ականատես է դառնում հայերի և հույների տանջանքներին: 1922 թ. սեպտեմբերի 24-ին Խաչերյանների ընտանիքին հաջողվում է շոգենավ նստել և փախչել Հունաստան՝ Միտիլինի: 1923 թ. Խաչերյանն ընտանիքով տեղափոխվում է Սալոնիկ և նշանակվում մանկական դարմանատան գլխավոր բժիշկ¹⁰:

Ամերիկացի հոգեբան Էրվին Ստորը ներմուծել է «դժվարին ժամանակներ» հասկացությունը. դրանք նախորդում են ցեղասպանությանը¹¹:

8 Лидия Гинзбург, “О психологической прозе,” <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/ginzburg-opsihologicheskoy-proze/index.html/>, դիտվել է՝ 02.03.2023.

9 Օ. Г. Егоров, *Русский литературный дневник XIX века: История и теория жанра* (Москва: Флинта-Наука, 2003), 280.

10 Սաքայան, *Զմյուռնիա 1922. Բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը*, 9-12:

11 Ervin Staub, *Overcoming Evil: Genocide, Violent Conflict, and Terrorism* (Oxford, Oxford University

Խաչերյանի օրագրում այնպիսի տեսարանների նկարագրություններ կան, որ հիմք են տալիս ենթադրելու ցեղասպանության վտանգի մասին. «...սեպտեմբեր 1, ուրբաթ.- ամբողջ քաղաքը խուճապի է մատնված. Կարահիսարից, Ուշաքից, Ալաշեհիրից (Alaşehir) և այլ վայրերից փախչող գաղթականներն անանցանելի են դարձրել փողոցները. պանդոկները լցված են: ...Մենք էլ տանը անհանգստանում ենք և մտածում, թե ինչ միջոցով կարող ենք ժամ առաջ մերոնց մեզ մոտ բերել»,¹² այնուհետև կարդում ենք. «Սեպտեմբեր 3, կիրակի.- ...Տեղական թերթերը սուտ ու պատիռ լուրեր են տպագրում...: ...Ժողովուրդը չի հավատում և վախենում է առավելապես հույն զինվորից, որոնք իրենց շարքերից դասալիք դարձած, խումբ-խումբ անցնում են փողոցներով և բացեփբաց, չնչին գներով վաճառում են իրենց զենքերն ու հագուստները...: ...Սեպտեմբերի 4, երկուշաբթի.- Փողոցներում խիստ ակնառու է գավառացի քրիստոնյաների իրարանցումը...: ...Զինվորական պիտույքները և գույքերը այս ու այն կողմ են նետված: Աստեր են մնացել նույնիսկ ձիերը, կովերը, ոչխարները...»¹³:

Հետաքրքրական է, որ էթնիկական նահանջի և նոմադիզմի¹⁴ երևույթը ստվերի նման ուղեկցում է Խաչերյանին. «Սեպտեմբերի 9, շաբաթ.- ...Թուրք առաջապահները հասել են թուրքական թաղերը և տեղացի թուրքերի օգնությամբ փորձում են կտրել հելլենների նահանջի գիծը...: ...Ամբողջ ճանապարհը լցված է նահանջող զինվորներով...»¹⁵:

Պետք է նկատի ունենալ, որ էթնոհոգեբանական նահանջը ինքնապաշտպանական բնույթ ունի: Մարդկանց ֆրոստրացիայի և հոգեբանական ինքնապաշտպանության մեխանիզմների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ահագնացող և մշտական տագնապի պայմաններում մարդը, հոգեկան անդորր գտնելու ակնկալիքով, կարող է մի վայրից մյուսը տեղափոխվել: Նոր վայրում, սակայն, տագնապը կարող է խորանալ՝ ստիպելով մարդուն կրկին ճանապարհ ընկնել. նոր վայրը դիտարկվում է որպես փրկող հանգրվան: Էթնոպաշտպան այս մեխանիզմը, բավական վտանգավոր երևույթ է, մասնավորապես էթնիկ խմբերի համար, քանի որ անգամ ֆիզիկական բնաջնջումից փրկվելու դեպքում մեկ այլ վայրում էթնոսը կարող է ն՝ քանակապես, ն՝ որակապես տուժել՝ երբեմն անդառնալիորեն կորցնելով էթնիկ կարևոր առանձնահատկություններ: Տեղին է հիշատակել Շահան Շահնուրի «Նահանջը առանց երգի» վեպում ներկայացվող հայ գաղթականի հոգեմիճակի բազմաշերտ փոփոխությունները, որոնք անձին այնպես են կտրում ինքնությունից, որ անգամ մեծ ցանկության դեպքում չի կարողանում վերագտնել: Հերոսը մոռանում է մայրենի լեզվով Տերունական աղոթքը. «Չեմ յիշեր կոր, Կոստան, մեղքցի ինձի, ես իմ «Հայր մեր»-ս չեմ յիշեր կոր...»¹⁶:

Press, 2011).

12 Սաքայան, *Զմյուռնիա 1922. բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը*, 31:

13 Նույն տեղում, 32-33:

14 Նոմադիզմ՝ քոչվորություն:

15 Սաքայան, *Զմյուռնիա 1922. բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը*, 37-39:

16 Շահան Շահնուր, *Նահանջը առանց երգի* (Պէյրուք, Սեան, 1981), 182:

Անձնային-էթնիկ փոխակերպման հնոցով Խաչերյանը հաճախ է անցնում՝ փորձելով այդկերպ պարզապես ողջ մնալ. «Սեպտեմբեր 11, երկուշաբթի.-...Գնում եմ մսավաճառի խանութ. խանութպանը, դատելով գինվորական շքանշանիցս և ոսկե մահիկիցս, ինձ թուրք պաշտոնավորի տեղ է դնում... խնդրում է, որ փոքր-ինչ սպասեմ, որ լավ միս ստանամ: Թուրքը կրկին ի պատվի է: Նստում եմ իբրև թուրք և դիտում հրապարակը... Սեպտեմբեր 13, չորեքշաբթի.-...Հայնոցի հրդեհը ավելի ընդարձակ է, ավելի ծավալուն...հանդիպում եմ մի թուրքի, որ մտենում է ինձ և ասում. «Մենք ամենի ինչ արեցինք, դուք ետ դարձեք»: Թուրքը, որ անշուշտ, հրդեհի հարցում գործուն մասնակցություն էր ուներ, ինձ ևս իր ցեղակիցը և գործակիցներին մեկը կարծելով՝ թելադրում է, որ այլևս չառաջանամ, այլ ետ դառնամ: Իրողությունը հասկացողի նման պատասխանում եմ՝ «չատ լավ» և կանգ առնում մի պահ...»¹⁷:

Ահագնացող տագնապը հեղինակն արտահայտում է բավական զուսպ եղանակով, ինչը խոսում է Խաչերյանի՝ որպես բժշկի, ռեֆլեքսիայի բարձր մակարդակի և արտակարգ իրավիճակներում հուզական կայունությունը պահպանելու ներքին կարողության, ինքնակարգավորման մասին: «Ներկայի շրջանը» հեղինակը պատկերում է մանրամասնորեն՝ դրանով կարգավորելով իր իսկ հոգեբանական ժամանակը, որում զգայական ընկալումը փորձում է վերածել նկարագրական պատկերի՝ այդկերպ պահպանելով խելամտության սահմանը և սթափ բանականությունը. «...Սեպտեմբերի 9, շաբաթ.- Տաղտկալի գիշեր եմ անցկացնում: Կեսգիշերին դուրս եմ գալիս պատշգամբ և դիտում հույն հեծյալների խուճապահար փախուստը...Վերադառնում եմ անկողին՝ ուժասպառ մարմինս և փոթորկված ուղեղս փոքր-ինչ հանգստացնելու. անկարելի է քնել: Վաղ առավոտյան վեր եմ կենում և պատրաստվում Կոկար Յալը (Kokar Yali) գնալ, բժշկուհի տիկին Տեփանյանի տանը վիրահատություն կատարելու նպատակով...: ...Անցնելով գինվորների շարքերի միջով՝ հասնում եմ տիկին Տեփանյանի տունը, որտեղ տեղեկանում եմ, որ վիրահատության ենթարկված կինը չի եկել: Չեմ սպասում և անմիջապես վերադառնում եմ նավամատույց: ...Կրկին վերադառնում եմ տուն և կնոջս հետ խորհրդակցելով՝ վճռում փոխադրվել նավահանգիստ և մի քանի օրով բնակվել Պերճ Միվրիհիսարյանի տանը: Մի քանի ամիս ի վեր այնտեղ բնակություն են հաստատել այրև. Երվանդ Ադամյանն ու նրա կինը՝ տիկ. Վերգինեն, որ մի քանի օրից գավակ պիտի ունենա և ում ծննդաբերության գործողությունը, ըստ նախնական պայմանավորվածության ինձ էր հանձնվել: ...Սեպտեմբերի 10, կիրակի.-Առավոտ է.պատշգամբից տեսնում ենք տասնհինգամյա մի պատանու դիակ... թերևս հրացանազակ են արել...: ...Հասնում եմ մեր տուն և ջանում դուռը բացել. չեմ կարողանում... կողպեքը փչացել է... Օրիորդ Տ. Գասպարյանի տան դիմաց մեծ քանակությամբ չորացած արյուն եմ տեսնում: Սակայն առանց ընկրկելու հասնում եմ հայկական մեծ պողոտա... Առանց հուզումս և հոգեկան տագնապս մատնելու՝ հետ եմ դառնում և մտնում Չալգըջը Բաշը ու հասնում տուն: Կրկին փորձում եմ բանալ դուռը, սակայն անկարելի է»¹⁸:

17 Սաբայան, *Զմյուռնիս 1922. բժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը*, 43-45:

18 Նույն տեղում, 36-42:

Ժամանակի ձգման ընկալումները բնորոշ են այն մարդկանց, որ անցում են կատարում նոր փուլի: «Ժամանակի լայնացում» հասկացությունը հիմնված է ժամանակագրական և որակական ժամանակների հիմնարար տարբերության վրա: Առաջինը իրադարձությունների օբյեկտիվ հաջորդականությունն է, երբ դրանք բացվում են արտաքին դիտորդի առջև: Որակական ժամանակը, ընդհակառակը, իրադարձությունների սուբյեկտիվ փորձն է, դրանց նշանակությունն ու արժեքն այն անձի համար, որն ապրում է դրանք:

Օրագրային գրառումներ կատարելիս կենտրոնում տեղադրվում է «ներկայի ժամանակաշրջանը»․ ինչպես իրադարձությունը սահման դարձավ անցյալի և ներկայի միջև: Ո՞րն է կյանքի ներկա շրջանի բովանդակությունը: Ինչպիսի՞ն է դրա հոսքը:

Ներկա ժամանակաշրջանը դիտարկվում է ինչպես ռացիոնալ, այնպես էլ ոչ ռացիոնալ տեսանկյունից: Մեկ այլ բարդ իրավիճակ է, երբ մարդը կանգնած է խաչմերուկում և պետք է ընտրություն կատարի երկու կարևոր ոլորտների միջև, որոնք առկա են նրա կյանքում, արդեն կարևոր մաս կազմում և շատ բան պահանջում: Կարող է թվալ՝ մարդը քմծիծաղ է տալիս, բայց նման իրավիճակում մեծ սթրես է ապրում: Երբեմն խոսքը ոչ թե ընտրության կամ ուղղությունների բախման, այլ ուղղակի շեշտադրումների փոփոխության մասին է, երբ մարդու կյանքում փոխվում է առաջատար գործունեությունը: Որպես կանոն, կյանքի այսպես կոչված նոր ուղղությունը, ըստ էության, բոլորովին նոր չէ․ այն նախադրյալներ ունի մարդու անցյալի փորձառության մեջ, պարզապես այս ուղղությանը պատկանող իրադարձությունները դեռ կիրակետում չեն եղել:

Նախկին բռնադատվածի պատմությունն առաջին պլան է մղվում և դառնում դոմինանտ: Երբեմն «նոր» գլխավոր հերոսը ցանկանում է հնարավորինս հակադրվել հինի: Ինչ-որ պահի մարդը կարող է սովորել ավելի շատ նույնանալ իր ավելի մեծ և բազմաչափ կողմի հետ․ դա թույլ է տալիս ընդունել տարբեր, երբեմն հակասական, բայց և հավասարապես նախընտրելի հերոսների համակեցությունը: Իտալերյանի օրագրում հանդիպում ենք նման նկարագրության, մասնավորապես՝ երբ հեղինակը բանտարկյալ է և իր հոգեմաշ օրերն է անցկացնում թշնամու տարածքում․ «Սեպտեմբերի 20, չորեքշաբթի․- ...Այս գիշերվա ժամերը բանտարկությանս ընթացքի, գուցե և ամբողջ կյանքիս ամենասարսափելի ժամերը եղան: Անկարելի է նկարագրել այն սարսափն ու հոգեկան սարսուռը, որ զգում էինք ամեն անգամ, երբ տեսնում էինք որևէ գինավորի մոտենալը: Մի բույս իսկ մեր աչքերը չփակեցինք, ու ժամերը ամփաների տևողություն ունեցան... Սեպտեմբեր 21, հինգշաբթի․-...Մեզ համար շոգենալ, թե օդանալ՝ միևնույնն է․ բավական է, որ մի անգամ դուրս գանք այս դժոխքից, որտեղ տանջվեցինք չորս դարերի տևողություն ունեցող ամբողջ չորս օրեր»¹⁹:

Իտալերյանի օրագրում հանդիպում ենք նաև ինքնության պահպանման սիմվոլային ձևերի, մասնավորապես՝ սեփական տան ամբողջականության պահպանումը տարածության և ժամանակի մեջ դիտվում է որպես «ես»-ի և «մենք»-ի հոգեբանական համատեղում, որպես եզակի հնարավորություն անցյալին հավատարիմ մնալու

19 Նույն տեղում, 73-74:

և այդպես հուզական ծանր բեռին հոգեբանորեն դիմակայելու. «...Սեպտեմբեր 13, չորեքշաբթի.-Չալգրջը Բաշրի տունն աչքի անցկացնելու նպատակով՝ դուրս եմ գալիս.... հեռվից դիտում եմ մեր տան պատշգամբն ու պատուհանները, որոնք անվնաս են մնացել: Դռան վրա կողմնակի հայացք եմ գցում և տեսնում, որ դուռը փակ է և անեղծ է մնում: Տան հանդեպ ունեցած հետաքրքրությունս բավարարելուց հետո կատարյալ սառնասրտությամբ մտնում եմ հանդիպակաց անցուղին.... Ուրախ եմ՝ տեսնելով, որ հունական թաղերում հանդարտություն է իշխում, և որ մեր տունը անվնաս է մնացել.... »²⁰:

Օրագրում կյանքի ոչ մի փորձառություն չի անտեսվում: Այս հարթության վրա հատուկ ուշադրություն է դարձվում երազանքների և երևակայությունների հոսքին: «Գրոգոֆի համոզմամբ՝ պատկերների և սիմվոլների հոսքը մշտապես է, բայց արթնության ժամանակ այն թաքնված է ռացիոնալ մտածողության շերտի տակ: Սիմվոլիզացիայի օրինակ է հրդեհի կերպավորումը. «Սեպտեմբերի 13, չորեքշաբթի.-Հայոց թաղը կրակի է տված.... հրդեհը միտումնավոր է.... հրդեհի ծավալմանը գուցենթաց նավահանգստում բազմապատկվում է ահուդողի մատնված մարդկային էակների ալիքը.... բոցեղեն ամպերի վերածումից գոյանում է դժոխային պատկեր, որի նմանը երբեք մինչ օրս չեմ տեսել.... Երեք մահասարսուռ ազդակների՝ հրի, սրի ու ջրի միջև ենք գտնվում: Մեր վիճակը ամբողջովին հուսահատական է.... Կրակը, հրազենն ու թուրքի մտրակը երեք կողմից սեղմել են քրիստոնյա ամբոխին»²¹:

«Սև օրերը» հայի կյանքում դեռ պիտի շարունակվեին, ջրին ու սրին պիտի գումարվեր «հուր-կրակը», որի գործառույթը թերևս ամենադաժանն է. «Սեպտեմբերի 13, չորեքշաբթի.- Բոցերը հետզհետե մոտենում են մեր բնակարանին: Այրվող նյութերի ճարճատյունից ու պայթուցիկների՝ բոցեղեն ամպերի վերածումից գոյանում է մի դժոխային պատկեր, որի նմանը մինչ օրս չեմ տեսել: Դուլսում և այլ քաղաքներում լայնածավալ հրդեհներ տեսել էի: Դարդանելի և Ռումինիայի ռազմայրերում ականատես էի եղել քաղաքների և գյուղերի հրկիզման, բայց այդ հրդեհները ինձ վրա մեծ տպավորություն չէին թողել: Իզմիրի հրդեհը աննկարագրելի էր և անբացատրելի»²²:

Հետաքրքիր են Խաչերյանի՝ անհատի և էթնոկրի համաձույլ հուսահատությունն արձանագրող հետևյալ տողերը. «Այլևս հույս չի մնացել մեզ համար, մեր ոչնչացումը ժամերի հարց է»²³:

«Ես»-ի և «մենք»-ի հոգեբանական համատեղումը կրկին ակնհայտ է. «...մենք մահվան սարսուռ ենք զգում՝ ինքներս մեզ վերջին դատաստանի գոհերը համարելով»²⁴:

Մտքի շարունակությունը փաստում է հեղինակի հոգեբանական հասունությունը, ինչը թույլ է տալիս անգամ ամենաձանր իրավիճակում ելք տեսնել և կյանքը որպես

20 Նույն տեղում, 46:

21 Նույն տեղում, 47-50:

22 Նույն տեղում, 48:

23 Նույն տեղում:

24 Նույն տեղում:

բացարձակ արժեք ընդունել. «...Սակայն և այնպես կյանքը քաղցր է, և հուսահատական այս թույլներին անգամ ապրելու տենչանքը մեզ չի լքում»²⁵:

Ահա ևս մեկ պատկեր. «Մեպտեմբեր 14, հինգշաբթի.-Ծովափի մոտ խարսխված օտար փոխադրանավերի և զրահավորների մեջ դեպի մեզ ուղղված շարժանկարի գործիքներ՝ մեր թշվառությունը պատկերող ֆիլմեր նկարահանելու համար: Այդ լուսանկարիչները և նրանց գերերջանիկ ընկերները մեր տանջանքների պարզ հանդիսատեսն են: Նրանք մերժում են ապաստան տալ նույնիսկ լողալով կամ մակույկներով նրանց մոտեցողներին, որպեսզի պահպանված լինեն իրենց քաղաքական չեզոքությունը: Քաղաքակրթությունը, մարդասիրությունն ու քրիստոնեությունը սին բառեր են դարձել նրանց համար»²⁶:

Դժվար է հասկանալ՝ ինչն է ավելի շատ ցնցում հեղինակի հոգին՝ թուրքի անթաքույց բարբարոսությունը, թե՛ «օսլայած հոգիների և ձյունաճերմակ ձեռնոցակիրների» անբարո չեզոքությունը, որի պատճառով պատմությունը ոչ միայն չի ավարտվում, այլև կրկնվում է. «...Հենց այս դժոխային կրակը իր ավերիչ դերը կատարեց՝ թողնելով քրիստոնյա ամբողջ բնակչությանը անտուն և անօգնական, եվրոպացիները մտածեցին, թե ինչպես կարող են տարբեր ձևերով ցույց տալ իրենց մարդասիրությունն ու գթասրտությունը...»²⁷:

Խաչերյանի կյանքի հոգեմաշ իրողությունները սկսվում են նրա ձերբակալությունից հետո. «Մեպտեմբեր 15, ուրբաթ.- ...Ձերբակալված ենք ...Բանտարկված ենք որպես ռազմագերի: Հազար անգամ անիծում ենք այն վայրկյանը, երբ մեր մեջ հղացավ մեր տները տեսնելու գաղափարը. անխոհեմաբար, մեր իսկ ոտքով եկանք հասանք ռուսիկանատուն և կամավոր կերպով գերի հանձնվեցինք: Բայց այլևս ամեն բան վերջացած է...»²⁸:

Այս հատվածը համընկնում է Պրոգոֆի առանձնացրած «Երկխոսություն իրադարձությունների, իրավիճակների և հանգամանքների հետ» ենթաբաժնի տիպային նկարագրությանը: Ներկան այնքան սարսափեցնող է, որ անձը, ինքն իր հետ երկխոսության մեջ մտնելով, փորձում է դրանք վերակառուցել, վերանայել կամ, անգործությունից դրդված, համակերպվել: Բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելով՝ Խաչերյանն անընդհատ հայտնվում է կյանքի և մահվան խաչմերուկում: Ֆիզիկական ոչնչացման զգացողությունն ուղեկցվում է ինքնության ճգնաժամով. «Մեպտեմբերի 17, կիրակի.-Մայրամուտից առաջ 45-ից բարձր տարիք ունեցող բանտարկյալներին կանգնեցնում են չորսական շարքերով ...Իրականում ես 46 տարեկան եմ, թեև փաստաթղթերիս մեջ երկու տարի պակաս է գրված: Ձեռքը մտրակ բռնած մի սպա սկսում է քննությունը ...Կողքովս անցնում է առանց դիտողության.... Քննությունը ինձ համար նպաստավոր է անցնում և եթե ուրիշ առիթով չպիտի ցանականայի ավելի տարեց երևալ, հիմա ուրախ եմ, որ հաստատվում է 45-ից բարձր լինելու.... մտածում

25 Նույն տեղում:

26 Նույն տեղում, 51:

27 Նույն տեղում, 53:

28 Նույն տեղում, 58:

եմ ընտանիքիս միանալու մասին... Մթնշաղին մեզ հրաման է տրվում, որ գնանք մեր տեղերը: Բայց ո՞րն է մեր տեղը... »²⁹:

Այս հարցադրումը հեղինակի համար առավել քան գոյաբանական, ինքնության պահպանման իմաստ ունի, քանի որ ուղղված է ոչ միայն անհատին, այլև ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին:

Բանտում Խաչերյանն անցնում է կոշիկներից գրկվելու փորձության միջով. «Սեպտեմբերի 17, կիրակի.-Ծովափը լցված է սուկալի աղտեղությամբ, և ալիքների երեսին ծփում են մարդկային դիակներ. Մի քանի թուփեր ետ եմ դառնում: Մի գինվոր առաջարկում է ինձ կոշիկներս հանել և փոխել իր կոշիկների հետ: Առարկում եմ ասելով, թե իր կոշիկներն իմ ոտքերին հարմար չեն: «Ուրեմն ոտաբոքիկ կմնաս», - ասում է նա... Այն ժամանակ ես էլ համարձակվում եմ ասել. «Արի գնանք հարյուրապետիդ մոտ և քեզ հասկացնեն, թե ով եմ ես»: Զինվորը շփոթվում է և ինձ թողնում-հեռանում... Սեպտեմբեր 18, երկուշաբթի.-Քիչ հետո մի ուրիշ գինվոր է գալիս կոշիկներիս համար, նրա հետ էլ նույն կերպ եմ վարվում և հեռացնում... Սեպտեմբեր 21, հինգշաբթի.-Մի գինվոր էլ ինձ է մոտենում՝ ջրով լցված ամանը ձեռքին ու հրամայում է, որ կոշիկներս հանեմ: Առարկում եմ՝ ասելով, թե դրանք իր ոտքերին հարմար չեն լինի, և որ ներսում շատ զինվորներ դրանք աչքի անցկացրեցին և չհավանեցին: «Նրանց չհավանածը ես կհավանեմ, հանիր կոշիկներդ, թե չէ ջրամանը... հիմա գլխիդ կուտես», - ավելացնում է նա: Դժվար կացության մեջ եմ: Ճիշտ այս մեկնելուս պահին ինչպես գրկվեմ կոշիկներիցս, որ ամեն բանից ավելի կարևոր են, մանավանդ եթե ստիպված լինենք հետիոտն դեպի հեռավոր վայրեր ուղղվել: ...Վերջապես ցույց եմ տալիս կոշիկս, որի ներբանը ծակ էր, քանի որ գորանցում դիտմամբ պատռել էի, և զինվորին ասում, որե այս կոշիկները մի օր անգամ չեն դիմանա: Զինվորը համոզվում է....»³⁰:

Յուրաքանչյուր պահի մանրամասն նկարագրությունը ցույց է տալիս, որ Խաչերյանը կերպավորում է կոշիկը: Փաստորեն գործ ունենք առարկայի ֆետիշացման երևույթի հետ, որ արտակարգ կամ ճգնաժամային իրավիճակներում կարող է անձի ինքնության կամ ինքնագիտակցության կարգավորման համար վճռորոշ նշանակություն ունենալ: Հեղինակի համար կոշիկներից բաժանումը կնշանակել «ես»-ի անդառնալի կորուստ տարածության և ժամանակի չափումներում:

Հրաշքով ազատվելով գերությունից և անասելի, մարդկային էությունն ու արժանապատվությունը ոտնահարող իրականությունից՝ Կարապետ Խաչերյանն ընտանիքի հետ բաց ծովում կրկին հայտնվում է գոյաբանական վակուումի ճիրաններում՝ փնտրելով բազմաթիվ հարցերի պատասխաններ, վերապրելով հոգեցունց տեսարաններ, որոնք հիշողությունը դարձնում են ծանր բեռ՝ անցյալը, ներկան և ապագան մեկտեղող հասուն անձի համար:

29 Նույն տեղում, 68:

30 Նույն տեղում, 68-75:

**THE DIARY METHOD AS AN INTERNAL MECHANISM FOR THE
EXPRESSION OF SPIRITUAL REALITY (ON THE MATERIALS OF
THE DIARY OF DOCTOR GARABED HATCHERIAN)**

Armine V. Vahanyan

State Academy of Crisis Management of the Ministry of Internal Affairs of Armenia

SUMMARY

The article presents a psychological analysis of Dora Sakayan's version of "Smyrna 1922: the Diary of Doctor Garabed Hatcherian," which considers the diary method as a unique mechanism of human self-regulation in a traumatic reality. The diary method, perhaps, best suits the internal needs of the subject, reflecting reality in specific and complete images. A diary is also a memory: it allows you to record on paper what is happening right now, to leave it in history exactly as it is perceived. Working with a diary, as a method of psychological self-help, goes beyond the medical model of psychotherapy, becomes a portfolio of personal and spiritual development, a reflective surface, and their specificity and focus become visible to the person himself. K. Hatcherian's diary in this sense helps the author not only live the present time but also indicates the movement of mental feelings characteristic of a person who finds himself in an existential vacuum.

Key words: diary method, means of self-regulation, mental stress, anxiety, existential vacuum, psychological retreat, time dilation, depression, quality of time, genocide, the meaning of life.

**ДНЕВНИКОВЫЙ МЕТОД КАК ВНУТРЕННИЙ МЕХАНИЗМ
ВЫРАЖЕНИЯ ДУХОВНОЙ РЕАЛЬНОСТИ
(По материалам дневника доктора Карапета Хачеряна)**

Армине В. Ваганян

Государственная академия кризисного управления

Министерства внутренних дел, Армения

РЕЗЮМЕ

В статье представлен психологический анализ версии Доры Сакаян "Смирна 1922: Дневник доктора Карапета Хачеряна," рассматривающий дневниковый метод как уникальный механизм саморегуляции человека в травмирующей реальности. Дневниковый метод, пожалуй, лучше всего соответствует внутренним потребностям

субъекта, отражая реальность в конкретных и полных образах. Дневник – это тоже память: оно позволяет зафиксировать на бумаге то, что происходит прямо сейчас, оставить это в истории именно таким, каким оно воспринимается в данный момент. Работа с дневником, как метод психологической самопомощи, выходит за рамки медицинской модели психотерапии, становится портфолио личностного и духовного развития, рефлексивной поверхностью, а их специфика и направленность становятся видимыми самому человеку. Дневник К. Хачеряна в этом смысле помогает автору не только прожить настоящее время, но и указывает на движение душевных чувств, характерное для личности, оказавшейся в экзистенциальном вакууме.

Ключевые слова: дневниковый метод, средства саморегуляции, психическое напряжение, тревога, экзистенциальный вакуум, психологическое отступление, кочевничество, замедление времени, депрессия, качество времени, геноцид, смысл жизни.

REFERENCES

Alekseev, Andrey. “Письмо, дневник, автобиография: многообразие форм и сопряжение смыслов (теоретико-методологические заметки)” [Letter, Diary, Autobiography: Variety of Forms and Connection of Meanings (Theoretical and Methodological Notes)], *Telescope: Journal of Sociological and Marketing Research* 4 (2007), 46-56;

Egorov, O. G. *Русский литературный дневник XIX века: История и теория жанра* [Russian Literary Diary of the 19th Century. History and Theory of the Genre]. Moscow: Flinta-Nauka, 2003;

Kozlova, Natalya. “Опыт социологического чтения ‘человеческих документов,’ или Размышления о значимости методологической рефлексии” [The Experience of Sociological Reading of ‘Human Documents,’ or Reflections on the Significance of Methodological Reflection], *Sociological Research* 9 (2000), 22-32;

Sakayan, Dora. *Զմյուռնիս 1922. քժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը* [Smyrna 1922: Doctor Garabed Hatcherian’s Diary]. Yerevan: AGMI, 2005;

Sakayan, Dora. *Զմյուռնիս 1922. քժիշկ Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը* [Smyrna 1922: Doctor Garabed Hatcherian’s Diary]. Yerevan: Yerevan State University, 2011;

Shahnour, Shahan. *Նահանջը առանց երգի* [Retreat Without Song]. Beirut: Sevan, 1981;

Տորթ. Կարապետ Խաչերյանի օրագիրը՝ *Զմյուռնիսական արկածներս 1922-ին* [Doctor Garabed Hatcherian’s Diary. My Smyrna Ordeal of 1922]. Montreal, 1995.

Հեղինակի մասին
About the Author
Об авторе

Արմինե Վ. Վահանյան, ՀՀ ներքին գործերի նախարարության Ճգնաժամային կառավարման պետական ակադեմիայի դասախոս, «Դիալոգ» ՀԿ հոգեբան:

Ուսումնասիրությունների ոլորտները՝ էթնոհոգեբանություն և ցեղասպանության հոգեբանություն, քրիստոնեական հոգեբանություն, հոգեբանական օգնություն ճգնաժամային իրավիճակներում, հոգեբանական անվտանգություն, սոցիալական հոգեբանություն, ընտանիքի հոգեբանություն, զարգացման հոգեբանություն, անձի հոգեբանություն, հոգեբանական խորհրդատվություն:

Էլեկտրոնային հասցե՝ a.v.vahanyan@gmail.com

Armine V. Vahanyan, Lecturer at the State Academy of Crisis Management of the Ministry of Internal Affairs of Armenia, psychologist at “Dialog” NGO.

Research fields: ethnopsychology and psychology of genocide, Christian psychology, psychological assistance in crisis situations, psychological safety, social psychology, family psychology, developmental psychology, personality psychology, and psychological counseling.

E-mail: a.v.vahanyan@gmail.com

Армине В. Ваганян, преподаватель Государственной академии кризисного управления МВД Республики Армения, психолог НПО “Диалог”.

Область исследований – этнопсихология и психология геноцида, христианская психология, психологическая помощь в кризисных ситуациях, психологическая безопасность, социальная психология, психология семьи, психология развития, психология личности, психологическое консультирование.

Эл. почта: a.v.vahanyan@gmail.com